

NUSRATULLO JUMAXO‘JA MUALLIFLIK KORPUSI LINGVISTIK TA‘MINOTI

Akramova Shohista Islom qizi,
tayanch doktoranti
akramovashohista88@gmail.com
ToshDO‘TAU

Annotatsiya: Nusratullo Jumaxo‘ja davrimizning yetuk ziyolilaridan biri bo‘lib, adabiyot va publitsistika sohalarida boy ilmiy meros qoldirgan. Uning maqolalari turli janrlarda yozilgan bo‘lib, mazmunan chuqur va uslubiy jihatdan boyligi bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada N.Jumaxo‘janing maqolalarini janr jihatdan tasniflash hamda ularning uslubiy xususiyatlarini ilmiy tahlil qilish maqsad qilingan.

Abstract: Nusratullo Jumahoja is one of the most prominent intellectuals of our time, leaving behind a rich scientific legacy in the fields of literature and journalism. His articles are written in various genres and are distinguished by their depth of content and methodological richness. This article aims to classify Jumahoja’s articles by genre and scientifically analyze their methodological features.

Аннотация: Нусратулла Джумахаджа – один из зрелых интеллектуалов нашего времени, оставивший богатое научное наследие в области литературы и журналистики. Его статьи написаны в различных жанрах и отличаются глубоким содержанием и богатым стилем. Целью данной статьи является классификация статей Джумаходжи по жанрам и научный анализ их методологических особенностей.

Kalit so‘zlar: *Maqola, adabiyotshunoslik, til siyosati, Navoiyshunoslik, ijtimoiy hayot, janr, Matnshunoslik.*

KIRISH

Korpus lingvistikasi – matn (til / lingvistik) korpuslarini ishlab chiqish, yaratish va ulardan foydalanish bilan shug‘ullanadigan soha, aniqroq aytganda, kompyuter lingvistikasining yo‘nalishi. Korpus lingvistikasi (corpus linguistics) termini ingliz tilidagi dastlabki korpuslarning yaratilishi bilan yuzaga kelgan.[1] Bu harakatlarga o‘sha davrda tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishi sifatida qaralgan. Corpus linguistics termini dastlab 1963-yilda ingliz tilidagi korpuslarning yaratilishi bilan foydalanila boshlangan.[2]

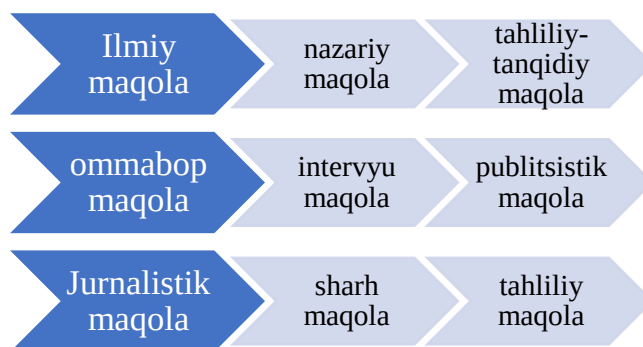
Mualliflik korpusi muayyan bir muallif qalamiga mansub matnlar majmuasidan iborat tizim bo‘lib, asosan, yozuvchining yozish uslubi, asarlaridagi til, matn xususiyatlarini axborot texnologiyalari yordamida semantik tasniflab,

tadqiq etishga asoslangan elektron shakdagi ma'lumotlar bazasi sanaladi.[3] Mualliflik korpusining boshqa korpuslardan farqi uning bazasida muayyan bir muallif asarlari jamlanadi, matnlar qayta ishlanadi, grammatik va semantik teglanadi, qidiruv tizimi orqali muallifga tegishli materiallardan zaruriy ma'lumotlar, lingvistik ifodalar aniqlanadi, matnlar asosida statistik ma'lumotlar taqdim etiladi, metama'lumotlar aniq beriladi.[4] Shunday qilib mualliflik korpusi keng imkoniyatli qidiruv tizimiga ega bo'lib, muallif ijod qilgan barcha tur va janrdagi asarlar qamrab olinadigan, maxsus parametrlar asosida ham qidiruv imkoniyatiga ega, hajmi chegaralanmagan, muallif va uning ijodi bilan bog'liq manbalarni qulay va tezkor olish mumkin bo'lgan elektron ma'lumotlar bazasi hisoblanadi.

Nusratullo Jumaxo'ja zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligi va matnshunosligi sohalarida yetuk olim sifatida tanilgan. Uning ilmiy faoliyati, ayniqsa, Navoiyshunoslik yo'nalishida muhim o'rin tutadi. N.Jumaxo'janing tadqiqotlari o'zining ilmiy mukammalligi, konseptual yondashuvi hamda tarixiy-madaniy kontekstni chuqur anglashi bilan ajralib turadi. Olim tomonidan yozilgan maqolalar adabiyotshunoslik, va matnshunoslik, Navoiyshunoslik masalalarini qamrab olib, ilmiy jamoatchilikda katta qiziqish uyg'otgan. Uning “Munis lirikasi va peyzaj”, “Ustoz ijodi – mahorat maktabi (Munis va Ogahiy)”, “Bir nuqtada ming ma'no”, Huvaydo, “Yuksaklik badiiy mahoratda” singari maqolalari adabiyot nazariyasiga oid muhim jihatlarni ochib beradi. Ayniqsa, “Matnshunoslik yangilanmog'i kerak” nomli maqolasi ilmiy bahs-munozaralarga sabab bo'lgan bo'lib, matnshunoslik va filologiya sohasida tub islohotlar zarurati haqida fikr yuritilgan. Nusratullo Jumaxo'ja ilmiy faoliyatida so'zga bo'lgan yuksak hurmat va mas'uliyatni namoyon etadi. Uning “Savodxonlik mezon”, “Elga e'tibor – tilga e'tibor”, “Til huquqi – el huquqi” kabi maqolalarida til madaniyati, uning to'g'ri qo'llanishi va ilmiy izlanishlar orqali til taraqqiyoti masalalari yoritilgan. Bu esa olimning faqat navoiyshunos emas, balki keng qamrovli filolog sifatida shakllanganligini tasdiqlaydi. N.Jumaxo'janing ilmiy izlanishlarida Alisher Navoiy asarlarining matnshunoslik tahliliga alohida e'tibor qaratiladi. Uning “Ul sarvi gulro' kelmadi”, “G'azali tadqiqi”, “Navoiy asarlarida mulkdorlik ma'naviyati” kabi maqolalari shoir ijodini yangicha ilmiy talqin etish borasida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Xususan, “Navoiyni anglash – o'zlikni anglash” nomli tadqiqotida Navoiy merosining o'zbek milliy o'zligini shakllantirishdagi roli chuqur tahlil qilingan. Nusratullo Jumaxo'janing ilmiy uslubi puxta va dalillarga asoslangan bo'lib, uning har bir tadqiqoti adabiy merosni yangicha anglash va baholashga xizmat qiladi. Uning yondashuvi adabiyotshunoslik sohasida innovatsion metodlarni joriy qilishga intilishini ko'rsatadi. Shu sababli, olimning ilmiy merosi nafaqat o'zbek filologiyasi balki, umuman, turkiyshunoslik va sharqshunoslik tadqiqotlari uchun ham muhim ahamiyatga ega. Nusratullo Jumaxo'ja mualliflik korpusini yaratish orqali adabiy

merosni tizimli o'rganishga erishiladi. Nusratullo Jumaxo'janing ilmiy va publitsistik maqolalari, navoiyshunoslikka oid tadqiqotlari, matnshunoslikka bag'ishlangan asarlari keng qamrovli bo'lib, ularning barchasini yagona tizimga solish ilmiy tahlilni osonlashtiradi. Mualliflik korpusida muallif tilini to'liq, batafsil, obyektiv ko'rsatish imkoniyati bor, shuning uchun bunday korpuslar boshqa axborot bankidan afzalligi bilan ajralib turadi. Korpus turli xildagi tadqiqot uchun asos, manba, vosita vazifasini o'tay oladi[5]. Bunday korpuslarning afzalligi yana shundaki, ular yordamida nafaqat biron bir so'z yoki jumlaning, balki butun boshli asar tillarini bilish imkoniyati mavjud. Mualliflik korpuslaridagi ma'lumotlarning ilmiy manbalar asosida tahrir qilinganligi, unda berilgan ma'lumotlarning aniqliligi va ishonchliligini kafolatlaydi hamda lingvistik hodisalarning butun spektrini to'liq aks ettirishi bilan ularni har tomonlama va obyektiv o'rganishga imkon beradi. Bundan tashqari, til va uslubiy xususiyatlarni tahlil qilish orqali olimning asarlarida ilmiy uslub, lingvistik konstruksiyalar, terminologiya va konseptual qarashlar, olimning ilmiy tili va uslubi chuqur o'rganilishi mumkin. [6] Yana bir asosiy sababi esa ma'lumki, Nusratullo Jumaxo'janing ilmiy qarashlari va yondashuvlari nafaqat Navoiy asarlarini sharhlashda, balki umumiy matnshunoslik tamoyillarini ishlab chiqishda ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, korpus orqali olimning Navoiyshunoslikka qo'shgan hissasi aniqroq yoritishga erishish mumkin. Bugungi Sun'iy intellekt va raqamli filologiya rivojlanib borayotgan bir paytda olimning mualliflik korpusi kelajakda sun'iy intellekt asosida matn tahlili, stilometriya, avtomatik tarjima va matnni annotatsiya qilish kabi sohalarda foydalanish uchun zarur bo'ladi. Nusratullo Jumaxo'janing ilmiy merosini kelgusi tadqiqotchilar uchun tizimli holda taqdim etish, uning asarlarini yanada keng targ'ib qilish va yangi ilmiy izlanishlarga zamin yaratish uchun muhimdir. Yuqoridagi sabablar Nusratullo Jumaxo'ja mualliflik korpusini yaratishning dolzarbligini tasdiqlaydi va uni amalga oshirish adabiyotshunoslik va matnshunoslik sohalari uchun katta ilmiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Olimning maqolalarini tahlil qilar ekanmiz, ularni quyidagi chizma asosida guruhlariga ajratdik.

Maqola bu muayyan mavzudagi tahliliy, ilmiy yoki jurnalistik fikrlarni bayon etuvchi matn turi bo'lib, turli maqsadlarda yoziladi va o'z mazmuniga ko'ra bir

necha toifalarga bo'linadi. Olimning ilmiy maqolalari ilmiy tadqiqot natijalarini yoritish, nazariy tahlillar qilish va yangi ilmiy qarashlarni ilgari surish ma'lum bir mavzu yoki ilmiy tushunchani nazariy jihatdan chuqur tahlil qilishga asoslansa, tahliliy-tanqidiy maqolalarida esa mavjud ilmiy g'oyalarga tanqidiy yondashib, ularni tahlil qilish va baholashga qaratiladi.

Ommabop maqolalari keng ommaga mo'ljallangan bo'lib, odatda jamiyat uchun dolzarb bo'lgan mavzularni yorituvchi, olimning shaxsiy fikrlari va tahliliy yondashuvi aks etadi. N.Jumaxo'janing maqolalarida quyidagi uslubiy xususiyatlar kuzatiladi:

Muallif maqolalarida ortiqcha so'z ishlatmay, fikrni aniq va lo'nda bayon etishga intilgan. Matnlarning mantiqiy tuzilishi va tushunarliqligi yuqori darajada ta'minlangan. Bundan tashqari, tarixiy faktlar, ilmiy dalillar va hayotiy misollarga tayangan holda yozilgan bo'lib, bu jihat maqolalarining ishonchli va ilmiy asoslangan material sifatida qabul qilish imkonini beradi. Har bir maqolada muallif o'z shaxsiy qarashlarini ochiq bayon etib, o'quvchiga ta'sir o'tkazishga harakat qilishi maqolalarning publitsistik ta'sirchanligini oshirishga xizmat qilgan.

Nusratullo Jumaxo'janing maqolalari janr jihatidan xilma-xilligi, ilmiy va tahliliy yondashuvlarning uyg'unligi bilan ajralib turadi. Ushbu maqolalar nafaqat o'z davri uchun, balki bugungi kun o'quvchilari uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. N. Jumaxo'janing davlat tili bo'yicha olib borgan ilmiy-amaliy tadqiqotlari milliy til siyosati va ta'lim tizimi uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi desak, ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz. Nusratullo Jumaxo'ja maqolalarining mavzulari xilma- xil va rang-barang bo'lib, olim nafaqat adabiyot olamidagi har bir hodisaga, balki jamiyatdagi bo'layotgan hodisalarga, til siyosatiga ham befaqr qarab turolmaydi, o'z qarashini asosli va aniq yetkazadi. Nusratullo Jumaxo'ja maqolalarini mavzulariga ko'ra quyidagicha guruhlariga ajratdik:

Adabiyotshunoslikka oid maqolalarda Bobur, Uvaysiy, Ogahiy, Mashrab, Huvaydo, Turdi FaroG'iy Munis, Feruz va ko'plab mumtoz adabiyot namoyondalari ijodini o'rganadi va tahlil qiladi. Bundan tashqari, zamonaviy o'zbek adabiyotining rivoji, adabiy jarayonlar va badiiy asarlar haqida yozgan maqolalarida olimning klassik va zamonaviy adabiyot tahliliga katta e'tibor berishini kuzatishimiz mumkin.

Olim Alisher Navoiy merosini chuqur o'rganib, uning asarlarining mazmuni, badiiy va lingvistik xususiyatlari haqida yozgan. Bu maqolalarda Navoiy ijodining zamonaviy adabiyotga ta'siri ham yoritiladi.

Navoiyshunoslikka oid mavzularida Navoiyning bir baytidan tortib, yirik dostonlarigacha, shaxsiyati va Navoiyshunoslikda olib borilayotgan ishlar va ularning salmog'igacha o'zing qarashlarini keltirib o'tadi. “Navoiy va mulkdorlik ma'naviyati”, “Navoiyni anglash”, “Navoiy xazinasini”, “Navoiy qomusi yaratilmoqda”, “Lutfiyning lutfiga sazovor”, “Abadiy daho” kabi maqolalar aynan shular jumlasidan.

Matnshunoslikka oid maqolalarida eski o'zbek adabiyoti matnlarini ilmiy nashrga to'g'ri tayyorlash, qo'lyozmalarni tadqiq qilish va matnlarning tarixiy-lingvistik xususiyatlarini o'rganishga oid “G'alati mashhurni ko'paytirmaylik”, “Bahslar behuda ketmasin”, “Matnshunoslik umumfilologik faoliyat”, “Matn buzilsa”, “Matnshunoslik yangilanmog'i kerak”, “Adash” tirmang” bag'ishlangan.

Adabiy tanqidga oid maqolalarda zamonaviy o'zbek adabiyoti vakillarining ijodi balki navoiyshunos olimlarning ijodiga ham tanqidiy fikr bildirib, adabiy jarayonga oid qarashlari ifodalangan.

Til siyosati va nutq madaniyati yo'nalishidagi maqolalar ko'pchilikni tashkil qiladi. Bu maqolalarda olim til siyosati, davlat tilining rivoji va nutq madaniyatining muhim jihatlari e'tibor qaratadi. “Davlat tili millat sha'ni va G'ururi”, “Istiqlol va ona tilimiz”, “Elga e'tibor, tilga e'tibor”, “Istiqlol tildan boshlangan”, “Jayxunning asliyatini” kabi maqolalarini aynan shu guruhga kiritdik.

Jumaxo'ja taniqli ijodkorlar va olimlar haqida yodnomalarini, shuningdek, yosh va taniqli ijodkorlarning ilmiy va badiiy asarlarga taqrizlar ham bergani uchun bir guruhni shunday nomladik.

Ijtimoiy hayotga oid “Simyog'ochga chiqish sharmti?”, “Jenisbekning jonu jahoni”, “Ko'chirmakashlik illat”, “Adolatli test taraqqiyot me'zoni”, “Mohi Ramazonki”, “Maktab islohoti-davr talabi”, “Huquqimiz alifbosi”, “Hashar majburiymi?” maqolalarida ijtimoiy adolat, madaniyat, ta'lim va boshqa dolzarb masalalar haqida fikr yuritilgan.

Nusratullo Jumaxo'janing maqolalari keng qamrovli bo'lib, ularning har biri o'zbek adabiyoti va tilshunosligining turli sohalariga ba'ishlangan. Uning asarlari bugungi kunda ham qimmatli ilmiy manba hisoblanadi.

XULOSA

Nusratullo Jumaxo‘janing maqolalarini o‘rganish, avvalo, uning ilmiy va publitsistik qarashlarini chuqur tahlil qilish, o‘zbek tilshunosligi va adabiyotshunosligi rivojiga qo‘shgan hissasini aniqlash uchun muhimdir. Olimning maqolalari adabiyotshunoslik, matnshunoslik, navoiyshunoslik, adabiy tanqid, til siyosati va nutq madaniyati hamda ijtimoiy hayot kabi dolzarb masalalarni qamrab oladi. Bu yo‘nalishlarning har biri bugungi ilmiy tadqiqotlar uchun muhim bo‘lib, til va adabiyot taraqqiyoti, ijtimoiy-madaniy jarayonlarning tahlili va tushunilishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, olimning mualliflik korpusini yaratish ilmiy-tahliliy tadqiqotlar uchun alohida ahamiyatga ega. Mualliflik korpusi N.Jumaxo‘janing ilmiy uslubi, til xususiyatlari va mavzu tanlashdagi o‘ziga xos yondashuvlarini tizimli o‘rganish imkonini beradi. Bu orqali uning ilmiy merosi nafaqat alohida maqolalar darajasida, balki umumiy ilmiy-madaniy jarayondagi o‘rni nuqtayi nazaridan ham baholanadi.

Umuman olganda, Nusratullo Jumaxo‘janing maqolalarining janr xususiyatlari va uslubi, ularning mavzu doirasi, dolzarbligi hamda mualliflik korpusining shakllantirilishi nafaqat filologik tadqiqotlar, balki til siyosati va adabiy tanqid sohalarida ham muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli, uning asarlarini o‘rganish o‘zbek adabiyotshunosligi va Navoiyshunosligining yanada rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mengliev B., Hamroeva Sh. Mualliflik korpusining maqsad va vazifalari / Til va adabiyot ta’limida zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Toshkent, 2018. – B. 170-172.
2. G‘ulomova N.S. Mualliflik korpuslarining ta’lim jarayonidagi ahamiyati. /Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti “Kompyuter lingvistikasi: muammolar, yechim, istiqbollar” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to‘plami. – Toshkent, 2022. B. 113-118.
3. A. Pawlowski, “Chronological corpora: Challenges and opportunities of sequential analysis. The example of ChronoPress corpus of Polish,” in *Conference: Digital Humanities 2016*, 2016, no. July, pp. 311–313.
4. Rahimov A. Kompyuter lingvistikasi asoslari. – T.: Akademnashr, 2011. – B. 78.
5. Abdullaeva O. O‘zbek tilining internet axborot matnlari korpusini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari. Filol. fan. bo‘yicha fal. dok. (PhD) diss. aftoref. – Toshkent, 2022. – 54 b.
6. Abduraxmonova N. Elektron korpuslarning kompyuter modellari: Filol. fan. dok. diss. avtoref. – Toshkent, 2021. – 74 b.